

Een vergeten lexicograaf. Over Herbert de Jager

Door Jan Noordegraaf

Inleiding

In deze bijdrage wil ik een korte schets geven van leven en werk van de bij lexicografen goeddeels onbekende Herbert de Jager (1636-1694), die actief is geweest als tolk, taalkundige, botanicus en ook als tekenaar. Deze oriëntalist, geboren in het dorp Zwammerdam, tegenwoordig deel van de gemeente Alphen aan den Rijn, heeft vele jaren als expat in de Oost doorgebracht. De veelzijdige De Jager was onder meer correspondent en informant van de bekende Amsterdamse burgemeester Nicolaes Witsen (1641-1717), die niet alleen ‘bewindhebber’ was van een toenmalige Nederlandse multinational, de roemruchte Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC, 1602-1795), maar ook een kennis van de Russische tsaar Peter de Grote (1672-1725).

Na zijn studiejaren te Leiden trad De Jager in dienst van de VOC. Zijn hele werkzame leven heeft hij verder doorgebracht als een trouw dienaar van deze Compagnie. Vanuit Batavia reisde hij twee keer naar Perzië, waar hij langdurig heeft gewoond en gewerkt. Ook is hij een aantal jaren werkzaam geweest op het Coromandel Schiereiland, een VOC-locatie aan de oostkust van India.

De Jager is wel een ‘talenwonder’ genoemd: volgens sommigen was deze polyglot een man die meer dan twintig talen kende. Hij heeft ook werk verricht op het gebied van de lexicografie, maar de resultaten daarvan zijn nooit in druk verschenen. Sporen van zijn woordenboekwerk zijn niet dan na enige moeite te vinden. Niet voor niets is over De Jager opgemerkt dat hij ‘has been entirely forgotten because nearly all of his work was lost’ (Peters 1994: 30).

In mijn verhaal komen eerst zijn jeugdijaren en studie in Nederland aan bod, daarna volgt een globaal overzicht van zijn tijd in de Oost en ga ik kort in op De Jagers tragisch einde en de lotgevallen van zijn wetenschappelijke nalatenschap. Vervolgens stel ik zowel zijn Perzisch woordenboek als zijn Maleis woordenboek aan de orde.

Gegevens over leven en werken van Herbert de Jager zijn in de recentere publicaties onder meer te vinden in de uitvoerige studies over Georg Rumphius (Buijze 2006) en Nicolaes Witsen (Peters 2010), in Hermans (2021) en verder ook in Naarden (2004), Van Hal & Pytlowany (2016) en Pytlowany (2018). Het nog steeds instructieve artikel van Leupe (1869) is gebaseerd op authentieke stukken uit het archief van de VOC.

Jeugd en studietijd

Over de Indische jaren van Herbert de Jager is inmiddels vrij uitvoerig geschreven, maar over zijn jeugd weten we nog steeds niet veel. In een brief uit 1662 van de bewindhebbers van de VOC, de ‘Heeren XVII’, vinden we een en ander vermeld over ‘eenen Herbertus de Jager van Zwammerdam’. Door Nicolaes Witsen wordt De Jager ‘een boeren soon uyt het veen of daer omtrent’ genoemd en later duidt Witsen hem aan als ‘een boerensoon van Swammerdam’. Maar over zijn ouders, familie en over de boerderij waar hij opgroeide, staan in de literatuur geen nadere gegevens vermeld. (1)

In 1656 ging De Jager theologie studeren aan de Leidse universiteit, een niet ongebruikelijke studiekeuze voor jongelui van eenvoudige komaf die hogerop wilden. De colleges werden er uiteraard in het Latijn gegeven. De Jager moet dus als jongeman die taal geleerd hebben, maar hoe en waar is onduidelijk. Of hij bijvoorbeeld in Leiden ter voorbereiding op zijn academische studie de Latijnse school gevolgd heeft, staat in de secundaire literatuur nergens vermeld. Het is mogelijk dat de plaatselijke predikant Meynert Hubertsz van Bree, oftewel Bredius, die in de jaren 1621-1658 aan de kerkelijke gemeente van Zwammerdam verbonden was, oog had voor de talenten van de jonge boerenzoon, hem onderwijs gaf en hem stimuleerde om dominee te worden.

In de Leidse studentenadministratie, het zogeheten *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae*, lezen we dat op 14 maart 1656 ene ‘Albertus de Jager, Alphensis’, d.w.z. afkomstig uit Alphen (!), door rector Jacob Golius is ingeschreven als student in de godgeleerdheid. Volgens het *Album Studiosorum* was hij toen twintig jaar oud. De Jager studeerde vervolgens enige tijd op een beurs van de stad Purmerend; later kreeg hij een studiebeurs van de VOC. In Leiden bestond vanaf 1592 het zogeheten Statencollege, een internaat verbonden aan de universiteit, voor studenten theologie die met een beurs studeerden. Mogelijk heeft De Jager enkele jaren doorgebracht in dit Statencollege, dat oneerbiedig wel ‘de Staten-bak’ werd genoemd. (2)

In Leiden volgde De Jager onder meer de colleges van de bereisde Jacobus Golius (Jacob Gool, 1596–1667), die hoogleraar was zowel in het Arabisch als in de wiskunde en een belangrijk *Lexicon Arabico-Latinum* (Leiden, 1653) op zijn naam heeft staan. Blijkbaar wist De Jager bijzondere studieresultaten te behalen, want professor Golius was bereid om, toen de beurs van Purmerend afliep, de veelbelovende student op zijn kosten te onderhouden. ‘Hij was een discipel van Golius, verstont alle orientaelsche spraeken’, noteert Witsen vele jaren later. In 1658 kreeg De Jager een studiebeurs van de VOC toegekend, met de bedoeling dat hij later in Indië als predikant in dienst van de Compagnie zou gaan werken. (3) Overigens wordt van De Jager verteld dat hij door Golius zelf was aangewezen als opvolger voor het hoogleraarschap in de Oosterse letteren te Leiden. Maar bij het overlijden van Golius, in 1667, was De Jager al enkele jaren in Indië in dienst van de VOC.

In september 1661 gaf De Jager te kennen dat hij geen predikant meer wilde worden. Hij verklaarde dat hij niet alleen een ‘defect in syne stem’ had en met nog ‘andere quade toevallen’ kampte, maar dat hij ook ‘de meeste inclinatie tot de Theologische studiën niet en heeft’. Bij deze student had zich blijkbaar de zogeheten ‘theologencrisis’ voorgedaan, zoals we dat vroeger wel noemden. (4) Op kosten van de VOC mocht hij – ongetwijfeld op voorspraak van Golius – de overstap maken naar ‘het studium Mathesios, mitsgaders de oriëntaelse talen’. In februari 1662 liet hij zich dus in de ‘Mathesis’ (wiskunde) inschrijven. In het *Album Studiosorum* staat hij deze keer genoteerd als ‘Hubertus de Jager, Swammerdammensis’, oud 25 jaar. Ook in de stukken van de Compagnie wordt trouwens als geboorteplaats nu eens Alphen, dan weer Zwammerdam opgegeven. In september 1662 was De Jager klaar met zijn studie in Leiden en trad hij, zoals afgesproken, in dienst van de VOC ‘om in Indië te worden gebruykt in soodanige functiën, daartoe sal worden bevonden syne bequaemheyt te strecken’.

Nicolaes Witsen, die in de jaren 1663-1664 in Leiden rechten studeerde, had voor die tijd al bij diverse Leidse hoogleraren privaattlessen gevolgd. Gesteld wordt dat hij daar toen niet alleen Golius heeft leren kennen, maar dat hij er in 1662 ook De Jager nog heeft ontmoet. De invloedrijke Witsen heeft vervolgens naar eigen zeggen De Jager ‘naar Indië voortgeholpen’. Ze zouden elkaar nooit meer ontmoeten.

De Indische jaren

In het najaar van 1662 vertrok De Jager in de bescheiden rang van onderkoopman – hij verdiende net iets meer dan een zogeheten ‘ziekentrouster’ – naar Indië. Hij arriveerde in juni 1663 in Batavia. Het plan was dat hij rector zou worden van een op te richten Latijnse school, maar van die school is niets terechtgekomen. De Jager kreeg een aanstelling bij het secretariaat van het gouvernement en ging zich in het Maleis verdiepen. Toen hij voldoende ingewerkt was, schreef hij in januari 1665 een uitvoerige brief aan zijn ‘Maecenaten’, de Heren XVII van de VOC die zijn studie in Leiden goeddeels gefinancierd hadden. Daarin ontvouwde De Jager een ambitieus werkprogramma. Hij vroeg om een studieverlof van twee jaar en de nodige logistieke ondersteuning, onder meer om zijn kennis van het Maleis zo te perfectioneren dat ‘se voortaan op d’Akademien nevens d’andere Orientaelse talen soude kunnen geprofiteert werden’. Het vooruitzicht ‘de glorie van d’eerste te zijn die de Maleische tale tot een perfectie gebracht soude hebben’ (Leupe 1869: 91) zou ‘daertoe geen cleine prikkel wesen’. Enige eerezucht kan men de boerenzoon uit Zwammerdam dus niet ontzeggen. Hij wilde best hoogleraar Maleis in Leiden worden, zo lijkt het. Maar de Heren XVII zijn niet op zijn voorstel ingegaan.

Een aantal maanden later, in september 1665, reisde hij, nu als ‘koopman’, in gezelschap van een leidinggevende VOC-functionaris naar Perzië, waar hij een aantal jaren onder meer als tolk en vertaler werkzaam was in Isfahan, de toenmalige hoofdstad van het land. De Jager kon blijkbaar goed onderhandelen en hij beheerste het Perzisch uitstekend. In 1667 kwam hij er in contact met de Fransman Jean Chardin (1643-1713), die ‘used to wander through the streets and alleys of the city, noting down all that was of interest’ (Lockhart 1986: 401), net zoals Herbert de Jager dat deed. Zien we hier iets van De Jagers veldwerk? Jammer genoeg ‘his description of Isfahan cannot now be traced and only his account of Persepolis is extant’. Jean Chardin typeerde De Jager als ‘un très savant homme’ (cf. Lockhart 1986: 401).

Na vijf jaar wilde De Jager graag via Batavia terug naar Nederland – zijn contract met de VOC was afgelopen – en hij verzocht de gouverneur om bij zijn superieuren ‘op zijne verlossing naar het vaderland aan te dringen’ (Leupe 1869: 71). Maar de VOC-bestuurders wilden hun bekwame functionaris niet missen en wilden hem niet naar Java terug laten reizen. Om kort te gaan: De Jager belandde in Coromandel, een kuststreek in Zuidoost-India, waar de VOC vanaf 1605 het bewind voerde. Hij bleef er maar liefst tien jaar (1670-1680), leerde er Tamil en Telugu, twee Dravidische talen, en studeerde er bovendien Sanskriet, de heilige taal van de Brahmanen, die in de taalwetenschap van de negentiende eeuw zo’n belangrijke rol zou gaan spelen. Volgens een van mijn vroegere leermeesters, de Leidse algemeen linguïst en javanicus E.M. Uhlenbeck (1913-2003), was De Jager was de eerste die de aanwezigheid van vele Sanskriet leenwoorden in het Javaans opmerkte (Uhlenbeck 1964: 43; cf. Vogel 1954: 19).

In 1680 reisde hij via Ceylon eindelijk terug naar Java. Na vijftien jaar weggeweest te zijn werd hij weer aangesteld op het secretariaat van de VOC en tevens doceerde hij Arabisch en Maleis aan predikanten in Batavia. De Jager werd in 1682 publiekelijk geprezen om ‘zyn perfectheyt in de Maleische taal’ (Rouffaer 1918: 177). Hij probeerde nu om zijn aantekeningen uit te werken. Zo schreef hij het eerste deel van een (ongepubliceerd gebleven) Maleise spraakkunst en ook wist de voormalige student in de godgeleerdheid ‘den gehelen catechismus’ in het Maleis te vertalen, ‘waar van nog verscheidene afschriften onder de liefhebbers te vinden zijn’, zo noteert een zegsman een aantal jaren later (Werndly 1736: 328). Maar zijn Perzisch woordenboek heeft De Jager niet weten af te ronden, want in 1683 werd hij

opnieuw op een missie naar Perzië gestuurd, ditmaal in de rang van ‘opperkoopman’: hij gold immers als ‘zeer expert en grondig ervaeren in de Persiaensche tale’ (cf. Buijze 2006: 285). Om gezondheidsredenen zag hij erg tegen die reis op, maar hij onderwerpt zich ‘aan de wil des Hemels en zal dieet in acht nemen’ (De Haan 1910: 221). Bovendien had hij de verzekering gekregen dat hij na terugkeer in Batavia zich voortaan in alle vrede en rust (‘in pace et quiete’) zou kunnen wijden aan de studie van de plantkunde en van de Maleise taal, zo bericht hij aan een correspondent, de Duitser Georg Everard Rumpf (Rumphius, 1627-1702), de zo vermaarde ‘blinde ziener van Ambon’ (Leupe 1869: 90).

Een tragisch einde

In 1687 was De Jager weer terug in Batavia. Hij legde zich ijverig toe op taalstudie en op plantkunde – ook over botanische onderwerpen heeft hij met Europese geleerden ijverig gecorrespondeerd. Maar geestelijk en lichamelijk ging het slecht met hem. Hij had allerlei lichamelijke kwalen en zijn geest liet hem ten slotte in de steek. Op 9 januari 1694 overleed hij in een ‘weeshuijs’ te Batavia, ‘in zijne hooge jaeren tot kranksinnigheijt vervallen synde’, zo lezen we in de stukken van de VOC. ‘Sijn geleertheijt was oorzaak dat hij arm stierf’, zegt Witsen. Voorzover we weten, is hij altijd ongehuwd gebleven. Een portret van hem is niet bekend.

Ook met de nalatenschap van onze oriëntalist is het niet goed afgelopen. Aan de Duitse oppasser die hem de laatste jaren had verzorgd, ene Gottfried Vitus, ‘adelborst en ruijter in dienst der Compagnie’, had De Jager al een paar jaar eerder zijn slaaf ten geschenke gegeven, ‘uijt insicht van zijne getrouwe diensten aan mij onderschreven gepresteert’. Na het overlijden van De Jager verkocht deze Vitus later verschillende manuscripten van De Jager onder meer aan een bekende Duitse verzamelaar. Die nam in de eerste decennia van de achttiende eeuw een aantal uitvoerige brieven van De Jager op in een boek. Verder werd De Jagers bibliotheek voor betrekkelijk weinig geld geveild en gingen er twee kisten met ‘geleerde aantekeningen’ naar het hoofdkantoor van de VOC, het Oost-Indisch huis te Amsterdam: ‘La Compagnie s’en est saisie comme aussi des M[anuscrit]ss Arabes, persans, et d’autres; et tout cela étoit fermé dans un coffre’, citeert Buijze (2006: 295) uit een brief van 1707; ‘[...] the Company had seized them’, noteert Peters (1989: 113). Maar de opgestuurde aantekeningen en manuscripten werden ‘alle verwaerloost, sijnde schier niemant bij ons curieus [geïnteresseerd]’, vertelt Nicolaes Witsen. Blijkbaar is de nalatenschap gewoon leeggeplunderd. De meeste handschriften uit de kisten ‘waarin de Jager al zijn cartabellen smeedt’ (Leupe 1862: 21), zijn eenvoudigweg verdwenen.

Uit de nalatenschap: twee woordenboeken

Het Perzisch woordenboek

Zoals hiervoor aangegeven, bracht De Jager de periode 1665-1670 in Perzië door en later was hij nogmaals een aantal jaren in dat land werkzaam (1683-1687). Het verrast dan ook niet dat hij, zoals gezegd, de reputatie had ‘zeer expert en grondig ervaeren in de Persiaensche tale’ te zijn. Bevestiging van De Jagers ‘grondige kundschap’ (Leupe 1869: 72) van deze taal, zowel schriftelijk als mondeling, vinden we ook in opmerkingen van de dichter en medicus Daniël Havart (1650-1724), die in de jaren 1674-1686 voor VOC in Coromandel werkte, waar hij De Jager leerde kennen, die daar in de jaren 1670-1680 aangesteld was. Voor een boek over Coromandel was Havart in het bijzonder schatplichtig aan een manuscript van De Jager.

Daniël Havart was werkzaam in Perzië, evenals een vriend van hem. Zij beiden beheersten het Perzisch uitstekend, maar in het ‘Aen den Leser’ van zijn *De Persiaansche Secretaris* (1689) erkende Harvart dat ze alle twee qua beheersing van het Perzisch moesten onderdoen voor ‘den noit genoeg volpresen en taalkundigen Heer Herbert de Jager, thans in commissie in het Rijk van Persia, om de geschillen tussen den Koning en de Compagnie te vereffenen’. En hij voegt eraan toe: ‘Die Heer heeft de roem in waarheid dat hy seventien talen wel spreekt en ik heb in enige commentarien van syn vlijt, onder hoop van syn Edts. welnemen gedient’.

Een andere persoon uit de kring rond De Jager was zijn vriend Isaac de l’Ostal de Saint-Martin (1629-1696), een militair in dienst van de VOC; hij was raad van Indië, en commandant van een garnizoen in Batavia. Deze van oorsprong Franse edelman hield zich ook bezig met botanie en het verzamelen van boeken in diverse talen, waaronder het Maleis. Aan neerlandici is hij bekend, omdat hij een rol speelt in een stuk van Onno Zwier van Haren (1713-1779), *Agon Sultan van Bantam*, een treurspel in vijf bedrijven uit 1769. Bij zijn overlijden liet De Saint-Martin onder meer een zestal kasten met boeken na; het is niet bekend wat er van zijn collectie boeken en handschriften geworden is (Maier & Van der Putten 2002: 109).

Op grond van de inboedelinventaris van De Saint-Martins nalatenschap uit 1696 weten we wel dat de Fransman beschikte over een ‘maleijtse gramatica door de Jager zalr. [zaliger]’ (no. 78), ‘een stuk van een maleijts woordenboek’ (no. 79) alsmede ‘een ontwerp van een persiaans woordenboek door de Jager’ (no. 80) en ‘een bondel van diverse maleijtse en persische geschriften door de Jager’ (no. 88) (De Haan 1900: 301-302; cf. Buijze 2006: 285). Het lijkt erop, zo merkt De Haan (1900: 307) op, ‘alsof De Saint-Martin, en misschien anderen, zich van een gedeelte zijner papieren hebben meester gemaakt’. Wat De Jagers ‘ontwerp van een Persiaans woordenboek’ precies heeft ingehouden, is niet bekend. In de latere literatuur vinden we er niets meer over vermeld, dit in tegenstelling tot het Maleise woordenboek.

Het Maleise woordenboek

In 1736 verscheen te Amsterdam van de hand van de predikant-taalkundige, hoogleraar te Lingen en bijbelvertaler George Henrik Werndly (1693-1744), Zwitser van geboorte, de *Maleische Spraakkunst uit de eige schriften der Maleiers opgemaakt* (zie onder meer Noordegraaf 2018 over Werndly’s relatie met de Amsterdamse taalkundige Lambert ten Kate). Deze uitgave was gefinancierd door de VOC en werd in de achttiende eeuw een standaardwerk. Het boek heeft een uitgebreide inleiding en in een uitvoerig aanhangsel bespreekt de auteur allerlei boeken en handschriften. In de ‘bladwyzer’ staat vermeld: ‘*Jager (Herbert de)* heeft een Woordenboekje geschreven’. Werndly, die onder meer in de jaren 1718-1729 in Batavia werkzaam is geweest, vertelt in de paragraaf ‘Ongedrukte Maleische Woordenboeken’ over De Jagers woordenboek nog het volgende:

De taalkundige *Herbert de Jager* heeft ook een klein Woordenboek gemaakt in ’t Maleisch en Nederduitsch / zynde de Maleische woorden geschreven met Arabische en Latijnsche letteren / volgens ’t Latynsch alphabeth. Dit Woordenboekje behelst voornamentlyk eenige weinige woorden / die van de Nederlandsche schryvers in ’t Maleisch verdorven en verbasterd waren / om de selve zo veel doenlyk is te herstellen / en de echte betekenis daar van te bewaren; en dan nog andere woorden / ’t zy Arabische / of Maleische / die niet zeer gemeen voorkomen / en gevolgelyk meerder verklaring van noden hebben / waar van ik ook een afschrift bezitte (Werndly 1736: 293-294).

Werndly overleed in 1744 in Batavia.

Het Maleise woordenboek van Herbert de Jager is nooit als zelfstandige publicatie verschenen. Maar in 1683 had De Jager wel het manuscript voltooid van een *Maleytse Lees-Konst*, zo lezen we bij Werndly in een passage over spraakkunsten: ‘Behalve de gedrukte heb ik zeer weinig ongedrukte Maleische Spraakkunsten gezien / waarvan mij in de eerste plaats voorkomt de taalkundige *Herbert de Jager*, die over het eerste deel van [Johannes] *Romans Maleisische Spraakkunst* [1674] nadere onderrechtingen heeft gegeven / die onder de liefhebbers deser tale genoeg bekend zyn. De zelve voeren de titel „Maleisische Leeskunst / leerende niet alleen het lezen van het Maleisch / maar ook van het Arabisch / Persiaansch / Turksch / en ander schrift / dat zich van de Arabische letter bedient. By een gesteld door Herbert de Jager. Anno 1683;” ’t welk nu niet meer nodig is dat gedrukt worde’ (Werndly 1736: 303-304). Een gedeelte van deze *Leeskunst* nu blijkt gewijd te zijn aan een ‘lexique malais-hollandais’ (Lombard 2001: 252).

Werndly heeft indertijd blijkbaar de beschikking gehad over een exemplaar van de tekst van De Jager. Wat betreft het manuscript van deze ‘Maleijtse lees-konst’: daar zijn tegenwoordig twee exemplaren van bekend, zoals Pytlowany in haar Amsterdamse proefschrift duidelijk maakt. Een anoniem exemplaar, waarvan de titelpagina (inclusief auteursnaam en jaartal), verwijderd is, bevindt zich in het Legato Teza van de Bibliotheca Nazionale Marciana in Venetië, een van de oudste bibliotheken van Italië: ‘Grammatica della lingua malese in olandese (cc. 11-189) con testi malesi e traduzione olandese a fronte (cc. 83-118)’ (Pytlowany 2018: 59). ‘The issue of anonymity is a persistent one in the history of VOC linguistics’, merken Van Hal & Pytlowany (2016: 26) terecht op, maar bespreking van dat onderwerp zou hier te ver voeren. Voor de liefhebbers: het exemplaar in Venetië is afkomstig ‘ex libris Francisci Valentini’ (Pytlowany 2018: 61).

Een ander exemplaar, dit keer mét gegevens over auteur en jaartal op het titelblad, is te vinden in de State Library of New South Wales. De provenance ervan heeft men tot nu toe niet weten te achterhalen. Op de titelpagina van het Australische exemplaar staat het volgende te lezen:

Maleijtse Lees-konst
Dat is
Het eerste deel vande Maleijtse
grammatica leerende niet alleen het lesen
van het Maleijts maar ook van van het
Arabis Persiaans Turks, en ander
schrift dat sig vande Ara-
bische letter diend.
By een gesteld.
door
Herbert de Jager. Anno 1683.

Ik laat een afdruk van dit bij mijn weten nog niet eerder vertoonde titelblad hieronder volgen (Mitchell Library, State Library of New South Wales, MS A 637).

Malijtse Lees-Konst.

Dat is

het eerste deel vande Malijtse
Grammatica welke niet alleen het lezen
van het Malijts maar ook van het
Arabis, Persiaans, Türks, en andere
Schrift dat sig vande ara-
bische lettere diende.

By den gesteld.

door

Herbert de Jager. anno 1683.

Het Australische exemplaar van de *Maleijitse Lees-konst* dook tegen het eind van de vorige eeuw op in de Mitchell Library in Australië. In 2001 verscheen een artikel van de Franse geleerde Denys Lombard (1938-1998) dat gewijd was aan dit ‘manuscrit oublié’ van Herbert de Jager. Ik vermeld enkele punten uit zijn studie.

Het handschrift (145 x 230 mm) telt in totaal 359 bladzijden. Er is geen indeling in hoofdstukken, maar inhoudelijk zijn er vier onderdelen te onderscheiden: 1. een methode om Maleise teksten te leren lezen die in Arabische tekens zijn genoteerd (p. 3-127); 2. uitgelezen stukken, te weten uittreksels van Maleise literaire werken (p. 128-178); 3. de tekst van de catechismus zoals in gebruik in Hollandse kerken, gepresenteerd in Latijnse en Arabische tekens (p. 190-303); 4. de eerste beginselen (‘rudiments’) van een Maleis-Nederlands lexicon (p. 305-358).

Deel vier, het woordenboekgedeelte dus, beslaat zo’n 50 bladzijden. Lombard schat ‘le lexique fondamental’ op zo’n duizend termen. De rubrieken zijn geredigeerd in Arabisch schrift, maar ingedeeld volgens het Latijnse alfabet, ‘les commentaires étant données en néerlandais’. Ik herinner eraan dat Werndly in 1736 berichtte over een ‘klein Woordenboek gemaakt in ’t Maleisch en Nederduitsch / zynde de Maleische woorden geschreven met Arabische en Latijnsche letteren / volgens ’t Latynsch alphabeth’.

In het lexicon vindt men diverse malen grammaticale commentaren ‘qui sont d’un grand intérêt’, aldus Lombard (2001: 253). Op bepaalde punten vindt men een verwijzing naar andere taalkundige literatuur. Als De Jager bijvoorbeeld stelt dat bij ‘Roman in zijne grammatica’ een bepaalde observatie te vinden is, dan doelt hij daarmee op Johannes Roman, *Grondt ofte kort bericht van de maleysche tale* (Amsterdam 1674), een werk van 35 bladzijden, dat twee delen heeft: ‘Het eerste handelende van de Letters ende haren aenhangh, Het andere, van de deelen eener Redene [partes orationis]’. Beide delen zijn getiteld ‘Kort bericht In de Maleysche Letterkonst’.

Een uitvoeriger bespreking van het Maleise woordenboek moet ik aan deskundiger collega’s overlaten.

Fazit

Nicolaes Witsen heeft opgemerkt dat De Jager ‘behalve botanie en wiskunde genoegsaem in alle bekende taelen kundig was’. De medicus Daniel Havart (1650-1724), die hem in de jaren zeventig in Coromandel had leren kennen, merkt op dat ‘de nooit genoeg volpresen en taalkundigen Herbert de Jager’ de reputatie had ‘dat hij seventien talen wel spreekt’. Een andere scribeert noteert dat ‘De beroemde Heer Herbert de Jager ... in de twintig (meest *Oostersche*) Taalen grondig verstond’. Waarschijnlijk zijn deze getallen overdreven. Maar vast staat dat hij prima kon tolken en vertalen in een aantal zogeheten exotische talen. Behalve de moderne talen en het Latijn kende hij immers Arabisch, Maleis, Perzisch, Tamil en Telegu, wist hij een en ander van Sanskriet en Javaans en was geïnteresseerd in Japans en Chinees.

Bovenal was hij een gewaardeerd correspondentiepartner en informant van diverse geleerden, aan wie hij ook talrijke beschrijvingen van planten deed toekomen. En ook was hij een knap tekenaar. In het bijzonder was hij blijkbaar aan Nicolaes Witsen een en ander verschuldigd en daarom stuurde hij deze Amsterdamse bestuurder, een onverzadigbare en breed georiënteerde verzamelaar, allerlei bijzondere vondsten en bevindingen toe. Al met al was De Jager, zoals wel gezegd is, ‘een man van vele talenten’, die vooral dienstbaar was.

Zijn reputatie berust vooral hierop dat talrijke van de door hem aangeleverde gegevens al dan niet met bronvermelding verwerkt zijn in allerlei zeventiende- en achttiende-eeuwse

II.

Herrn HERBERT de JAGER

Send. Brieff/

an

Herrn GEORG EBERHARD RUMPHIUM.

Mein Herr RUMPHI,

Werth-geschäfter und penetranter Untersucher der Natur:

Die hätte mögen wünschen/ daß bey Abgang dieses Schiffs nicht mit so vielen Affären der *E. Compagnie*, (welches mich nicht versehen hatte) überladen wäre gewesen/ oder vielmehr (umb mich selbst nicht zu entschuldigen) daß ich es nicht so auf das letzte hätte lassen ankommen/ umb mich etwas vollkommener und deutlicher zu expliciren / auch Meinem Hochgeehrten Herrn besseres Vergnügen zu geben/ der ich sonsten nach dem Manne von meiner geringen Erkenntnuß und Wissenschaft in denen Botanischen Sachen gern demjenigen/ was Mein Hochgeehrter Herr in seinen Briefsen an den Kaufmann *Monf. de Vieg*, meinen Special-guten Freund / und an den Herrn *Cleyer* hat gelangen lassen / völlige Gemüthe zu leisten / willig bin.

So viel nun dasjenige / was mich darinnen angehet/ betreffen thut/ so hat mir *Monf. de Vieg* die Materien an mich aus dem seinen vorgelesen: Der Ervollmächtigte von dem Herrn *Cleyer* aber hat mich dasjenige / was mich anlangt / selbst lesen lassen. Worauf ich sehr gern vernommen / daß Meinem Hochgeehrten Herrn dasjenige / was ich durch obgeneldte Herrn und Freunde an denselben gelangen lassen / nicht unangenehm gewesen. Wünsche derohalben nichts mehr / als daß auch ins künftige ein mehreres zu dessen Vergnügen contribuiren könnte / zumahlen mich sehr verbunden halte alles dasjenige freywilligs beyzutragen / was zu dessen herrlichem Werk / das Sie unter Händen haben / dienen kan; wie dann zu dem End auch meinen ersten Beytrag communiciren wollen. Unterdeffen ist mir sehr leyd / daß ich mich erkühnet habe / eben zu der Zeit durch solche Freunde Meinem Hochgeehrten Herrn umb ein und anders anzusprechen / als es Ihnen eben so ungeliegt gewesen / indem ich selber bekennen muß / daß Sie die Zeit und Hülf von ihrem Schreiber viel besser zum Dienst des gemeinen Bestens / als auf meine Frage zu antworten / anzuwenden haben: Verspreche auch hiermit sohanigefreyheit/dieselbe zu bebelligen/künftig bin besser zu managiren / und Denenjenigen nicht

mehr so beschwerlich über den Hals zu kommen; wie dann auch in Meines Hochgeehrten Herrn Belieben stelle/ sich an meinen wenigen Zimmern nicht länger aufzubalten/ als es Denenjenigen nöthig scheint/ nur daß das Haupt-Werk keine Verhinderung dadurch leyde.

Inzwischen bedanke mich sehr / daß Sie *Monf. de Vieg* erlaubet haben / mir dero Beschreibung von den *Muscaten-Nüssen* und *Sage-Baun* mitzutheilen / (davon ich auch schon Copie genommen hab) welche mich sehr vergnügt / und kan aus diesem Stüblgen / *tanquam ex ungue Leonem*, schon abzuehnen / wie herrlich und nützlich dieses Werk vor die Gelährte in Europa seyn werde. Ich muß aber zum höchsten beklagen / daß wegen Enabritigkeit und großer Beschwerung auff der Brust / deren ich unterworfen bin / und welche mir je länger je mehr zusetzt / mir so viel Lebens nicht verheissen kan / daß solches Werk in öffentlichem Druck auch sehen könnte / und muß mich deswegen in solche Schickung und Necessität der Natur gedultig ergeben. Daffern aber der höchste *GOTT* mir das Leben striten würde / so wolle sich doch Mein Hochgeehrter Herr versichern / daß ich mit sonst keinem Werk / als was mein eigen / an das Tages-Licht kommen werde: Gleich ich sehr / daß Mein Hochgeehrter Herr diese Condition auch über sich genommen hat / und auch sonst in allen Theilen redlich ist. Ich werde auch von sonst nichts schreiben / als worvon ich eine eigentliche Wissenschaft und Erfahrung erlangt / und darvon selbst Information genommen hab. Daffern mich aber anderer Sachen auch bedienen sollte/ so wirdes doch nicht anders/ als unter dem Nahmen desjenigen / so mir es communiciret hat / geschehen / so fern es auch mit dessen Bewilligung seyn kan; wie dann Mein Hochgeehrter Herr sich auch dessen/ was von dem *Palmeerbaum* aufgeschrieben hab / so viel Ihnen dienlich scheint / kühnlich bedienen kan / indem mich glücklich schätzen werde / wann Meinem Hochgeehrten Herrn damit von mir wird gediehet seyn.

(A) 3

Da-

Gedeelte van een gepubliceerde brief van Herbert de Jager aan G. E. Rumphius (Batavia 20 mei 1683).

werken van binnen- en buitenlandse geleerden zoals Georg Rumphius. Zoals we gezien hebben, was de drukbezette VOC-dienaar Herbert de Jager actief op meerdere onderzoeksterreinen tegelijk. Een groot samenvattend werk waarmee hij nationaal en internationaal blijvend bekendheid had kunnen verwerven, zoals een woordenboek, heeft hij nooit weten te publiceren.

Hoe dit ook zij, het lijkt me dat er voor een reislustig taalkundige voldoende materiaal is voor een interessante monografie over deze Herbert de Jager.

Met dank aan Anna Pytlowany, Pieta van Beek en Dick Wortel.

Noten

1. De coronatijd is niet bevorderlijk voor nader archiefonderzoek. Een bekend feit is ook dat in het ‘rampjaar’ 1672 tijdens de inval van de Fransen het dorp Zwammerdam op twee huizen na volledig in de as is gelegd. Ook van beide kerkgebouwen bleven slechts ‘rokende puinhopen’ over. Veel archiefstukken van vóór dat jaar zullen waarschijnlijk niet bewaard gebleven zijn. In de gegevens van het Erfgoed Centrum Rijn en Venen te Alphen aan den Rijn is een familie De Jager uit Zwammerdam te vinden waarvan het oudste kind Herbertus heet en dat geboren is op 9 maart 1639. De in dit artikel besproken Herbert is evenwel in 1636 geboren. Verder is er in de literatuur sprake van een oom, Hubertus de Jager geheten, die vlootpredikant was en in 1669 naar Ambon kwam. Hij overleed al het jaar daarop. De precieze relatie tussen Herbert de Jager en deze oom staat nergens duidelijk uitgelegd.

2. De Franse geleerde Denys Lombard (2001: 243) stelt dat De Jager ‘fit ses études à la *Hoogeschool voor predikant in Indië de Leyde* (...)’. Zijn bron (overigens niet duidelijk door hem aangegeven, te weten Rouffaer (1918: 177), vermeldt gewoon dat De Jager studeerde ‘met een beurs aan de Leidsche Hoogeschool voor predikant in Indië’.

3. In de jaren 1622-1633 heeft in Leiden het ‘Seminarium Indicum’ (Indisch seminarie) bestaan, een door de VOC gefinancierd opleidingsinstituut voor studenten theologie die als predikant in Indië zouden gaan werken. Het was het eerste Nederlandse opleidingsinstituut voor de zending (cf. Lin 2014: 36-48).

4. Van Dijk (1993: 63), die deze uitspraken van De Jager als oordelen van de VOC beschouwt, mijns inziens ten onrechte, meent dat De Jager ‘mogelijk ook ietwat abnormaal’ was.

Literatuur

Beekman, E.M. 1998. *Koloniale literatuur uit Nederlands-Indië, 1600-1950*. Prometheus: Amsterdam.

Berkel, Klaas van. 1993. ‘Een onwillige Mecenaz? De VOC en het Indische natuuronderzoek’. In: Bethlehem & Meijer 1993, 39-58. Ook opgenomen in Klaas van Berkel, *Citaten uit het boek der natuur. Opstellen over Nederlandse wetenschapsgeschiedenis*, 131-146. Amsterdam: Bert Bakker 1998.

Bethlehem, J. & A.C. Meijer (eds.). 1993. *VOC en Cultuur. Wetenschappelijk en culturele relaties*

tussen Europa en Azië ten tijde van de Verenigde Oostindische Compagnie. Amsterdam: Schiphouwer en Brinkman.

Buijze, Wim. 2006. *Leven en werk van Georg Everhard Rumphius (1627-1702). Een natuurhistoricus in dienst van de VOC*. Den Haag: [Buijze].

Dijk, C. van. 1993. 'De VOC en de kennis van de taal- en volkenkunde van insulair Zuidoost-Azië'. In: Bethlehem & Meijer (eds.) 1993, 59-76.

Emmer, Piet & Jos Gommans. 2012. *Rijk aan de rand van de wereld. De geschiedenis van Nederland overzee 1600-1800*. Amsterdam: Bert Bakker.

Gaastra, Femme S. 2007. *De geschiedenis van de VOC*. 10^e dr. Zutphen: Walburg Pers.

Haan, F. de. 1900. 'Uit oude notarisapieren. I'. *Tijdschrift voor Indische Taal- Land en Volkenkunde* 42, 297-308.

Haan, F. de. 1910. *Priangan. De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811*. Eerste deel. Batavia: Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen & 's-Gravenhage: Nijhoff.

van Hal, Toon & Anna Pytlowany. 2016. 'Merchants, scholars and languages: The circulation of linguistic knowledge in the context of the Dutch East India Company (VOC)'. *Histoire Épistémologie Langage* 38, 19-38.

Hermans, Theo. 2021. 'De wereld binnen taalbereik. Vertalen in de Lage Landen 1550-1700'. In: Theo Hermans e.a. (eds.), *Vertalen in de Lage Landen*. Amsterdam: Boom (te verschijnen).

Hotz, A. 1911. 'Over afbeeldingen van Persepolis en Palmyra door Nederlanders, *Oud-Holland* 29, 1-48.

Jorink, Eric. 2020. 'Nicolaas Witsen (1641-1717) en de zondvloed'. <https://www.teylersmuseum.nl/nl/bezoek-het-museum/teylers-verhalen/nicolaes-witsen-1641-1717-en-de-zondvloed>

Laboranter [= P.A. Leupe], 1860. 'Hubertus de Jager'. *De Navorscher* 10, 280.

Leupe, P.A. 1862. 'Herbert de Jager'. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 8, 17-22.

Leupe, P.A. 1869. 'Herbert de Jager'. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 16, 67-97.

Lin, C.H. 2014. *Christian contextualization in Formosa: a remarkable episode (1624-1662) of reformed mission history*. Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.

Lockhart, L. 1986. 'European contacts with Persia, 1350-1736'. In: Peter Jackson & Laurence Lockhart (eds.), *The Cambridge History of Iran*. Vol. 6, 373-409. Cambridge: Cambridge University Press.

Lombard, Denys. 2001. 'A propos d'un manuscrit oublié de Herbert de Jager (1683)'. In: Marijke J.

- Klokke & Karel R. Van Kooij (eds.), *Fruits of inspiration. Studies in honour of Prof. J.G. de Casparis*, 243-255. Groningen: Forsten.
- Maier, Henk M.J. & Jan van der Putten. 2002. 'Van tolken, papegaaien en predikanten: het Maleis en de VOC'. In: Leonard Blussé & Ilonka Ooms (eds.), *Kennis en Compagnie. De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de moderne Wetenschap*, 100-113. Amsterdam: Balans.
- Naarden, Bruno. 2004. 'Nicolaas Witsen en de Europese obsessie met talen in de zestiende en zeventiende eeuw'. In: Annemarie van Heerikhuizen e.a. (eds.), *Het Babylonische Europa. Opstellen over veeltaligheid*, 21-40. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Noordegraaf, Jan. 2018. 'Lambert ten Kate en het Maleis'. *Neerlandistiek.nl*, 13-12-2018. 3 pp.
- Peters, Marion. 1989. 'Nicolaes Witsen and Gijsbert Cuper. Two seventeenth-century Dutch burgomasters and the Gordian Knot'. *Lias* 16, 111-151.
- Peters, Marion. 1994. 'From the study of Nicolaes Witsen (1641-1717). His life with books and manuscripts'. *Lias* 21, 1-49.
- Peters, Marion. 2010. *De wijze koopman. Het wereldwijde onderzoek van Nicolaes Witsen (1641-1717), burgemeester en VOC-bewindhebber van Amsterdam*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Peeters, Norbert. 2020. *Rumphius' Kruidboek. Verhalen uit de Ambonese flora*. Zeist: KNNV Uitgeverij.
- Pytlowany, Anna. 2018. *Ketelaar rediscovered. The first Dutch grammar of Persian and Hindustani (1698)*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam.
- Roman, J. 1674. *Grondt ofte kort bericht, van de maleysche tale, vervat in twee deelen; het eerste handelende van de letters ende haren aenhangh, het andere van de deelen eener redene*. Amsterdam: Oost-Indische Compagnie.
- Ronkel, Ph. S. van. 1900. 'Over eene oude lijst van Maleische handschriften'. *Tijdschrift voor Indische Taal- Land en Volkenkunde* 42, 309-322.
- Rouffaer, G.P. 1918. 'Herbert de Jager'. *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*. Tweede deel, 177-178. 's-Gravenhage: Nijhoff & Leiden: Brill.
- Stapel, F.W. 1929. 'Een en ander over den 17den eeuwschen oriëntalist Herbert de Jager'. *Handelingen van het Nederlandsch Philologencongres* 13, 73.
- Stapel, F.W. 1931. 'Nog eenige gegevens over Herbert de Jager'. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* 88, 314-316.
- van Troostenburg de Bruijn, C.A.L. 1893. *Biographisch woordenboek van Oost-Indische predikanten*. Nijmegen: P.J. Milborn.
- Uhlenbeck, E.M. 1964. *A critical survey of studies on the languages of Java and Madura*. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Vermeulen, Han F. 2015. *Before Boas. The genesis of ethnography and ethology in the German*

Enlightenment. Lincoln & London: University of Nebraska Press.

Vogel, J.Ph. 1954. *The contribution of the University of Leiden to oriental research*. Leiden: Brill.

Vries, Lourens de. 2018. 'Newton Goes East: Natural Philosophy in the First Malay Grammar (1736) and the First Malay Bible (1733)'. *The Bible Translator* 69, 214-232.

Wendly, G.H. 1736. *Maleische spraakkunst*. Amsterdam: Wetstein.